

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 10/2 s. 661-680, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

MİZAH VE MEKÂN İLİŞKİSİNDE TEBRİZ: LATİFELELER, EŞEKLER KAHVESİ VE DÜBBELER

Seçkin SARPKAYA*

Erhan SOLMAZ**

“Tebriz’in yarısı delidir, yarısı delibaz.”

Tebriz’den bir atasözü...

Geliş Tarihi: Ocak, 2021

Kabul Tarihi: Mayıs, 2021

Öz

Mizahi ürünlerin yaratılmasında belli başlı bölgeler ve mekânlar ile topluluklar ve kişiler öne çıkmıştır. Çeşitli bölgelerde yaşayan insanlar özel bir mizah yeteneğine sahip olmuş ve özellikle fıkra türünde ön plana çıkmışlardır. Bu bağlamda Tebriz şehri kendine has latife dünyası, hem siyasi hem de mizahi nitelikleri bulunan Eşekler Kahvesi ve mizahi anlatıcısı ve kişileri olarak adlandırabileceğimiz hazırcevap “dübbe”lerle bir mizah mekânıdır. Bu bilgiden hareketle bu makalenin konusunu Tebriz şehrinin mizahı olarak belirledik. Makalede ilk olarak İran Azerbaycanı’nda mizah ve latife türü hakkında bilgi verdik. Ardından Tebriz şehrinin tarihi ve sözlü kültür ürünlerine dair kısa bilgi verdik. Ardından Tebriz’in latife türüyle ilişkisi, Tebriz ve mizah denilince akla ilk gelen mekân olan Eşekler Kahvesi, daha sonra latife türünün hem icracısı hem de kahramanı konumundaki mizahi anlatılar meddahı dübbeler hakkında bilgi verdik. Sonuç olarak mizah ve mekân ilişkisi bağlamında Tebriz’de mizah, mizah türlerinde Tebriz, Tebriz’deki mizah mekânı Eşekler Kahvesi ve mizahın kahramanları dübbelerin özelliklerini Tebriz ve İran Türkleri özelinde inceleyip tahlil ettik.

Anahtar Sözcükler: Mizah, mekân, İran Türkleri, Tebriz, latife, Eşekler Kahvesi, dübbe.

TABRİZ IN THE CONTEXT OF HUMOR AND PLACE: JOKES, EŞEKLER KAHVESİ AND DUBBES

Abstract

In the creation of humorous products, certain communities, regions, places and individuals have had a special humor skill and came to the fore especially in the anecdote type. In this context, the city of Tabriz is a city of humor with its unique world of jokes, Eşekler Kahvesi (Donkeys’ Coffeehouse), which has both political and humorous qualities, and quick-response “dübbe” that we can call humorous narrators and people. Based on this information, we determined the subject of this article as the humor of the city of Tabriz. In the article, we

* Öğr. Gör. Dr.; Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, TÖBİR, seckin.sarpkaya@ege.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi; Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, erhan.solmaz@usak.edu.tr

first gave information about the genre of humor and joke in Iranian Azerbaijan. Then, we gave brief information about the historical and oral cultural products of the city of Tabriz, which we determined as the sample area for our article. Afterwards, we gave information about Tabriz's relationship with the anecdote type, Tabriz and, Eşekler Kahvesi (Donkeys' Coffeehouse), which is the first place that comes to mind when humor is mentioned, and then the humorous narrative storyteller dübbes, which is both the performer and the hero of the joke genre. As a result, in the context of the relationship between humor and place, we examined and analyzed the characteristics of Tabriz in terms of humor and humor in Tabriz, Eşekler Kahvesi (Donkeys' Coffeehouse), which is a humor place in Tabriz, and dübbes, the heroes of humor, specifically for Tabriz and Iranian Turks.

Keywords: Humor, place, Iranian Turks, Tabriz, joke, Eşekler Kahvesi, dübbe.

Giriş

Yaşanılan çevre, sürekli ya da geçici alanlar olarak adlandırılan mekân kavramı ile insan arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. “Dönüştürmenin” karşılıklı olarak tezahür ettiği bu olgu; bireyin korunma, barınma, aidiyet oluşturma gibi fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarına da cevap verir.

Mekân kavramı üzerine çalışan bilim insanları mekânı tasnif etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Foucault mekânı dönemsel olarak (Ortaçağ, Rönesans ve modern mekân) (Foucault, 2005, s. 291-295) sınıflandırırken, Hegel ise mekânı ikiye ayırarak bağımsız nesnelere alanı ve doğa olarak tasnif eder (Bozkurt, 2009, s. 51-53). Mehmet Narlı ise *Şiir ve Mekân* adlı eserinde mekânı şöyle tasnif eder:

1. Düzenlenmiş yerler (Parklar, evler, meyhane, hapishane, kıraathane, semt, sokak vb)
2. Doğal yerler (Dağ, deniz, ırmak, göl vb)
3. Kozmik yerler (Güneş, ay, yıldız, vb)
4. Mitolojik yerler (Kaf Dağı, Ejderhalar Ülkesi vb)
5. Var olduğuna inanılan kutsal yerler (Cennet-cehennem, Sırat Köprüsü vb)
6. Hayal edilen yerler (Narlı, 2007, s. 14-15).

Bu tür tasniflerde görülen temel unsur insandır. İnsanın kendi yaşamsal alanı içerisinde ortaya koyduğu algıya göre doğal alan yani mekân şekillenmektedir. XIX. yüzyılın önemli düşünürlerinden Kierkegaard'ın mekânla ilgili olarak ortaya koyduğu “*Var oluşun parçası olan yaşamın alanıdır ve onun sorumluluğu var oluşun sürmesi üzerinedir.*” (Akarsu, 1994, s. 194-195) düşüncesi mekân-insan bağlamını anlamamız bakımından oldukça önemlidir.

Yaşadığı dünyayı anlamlı hâle getirmek isteyen insanoğlu bunu yaparken sadece somut unsurları bir araya getirmekle kalmamış, kendisinin manevî ihtiyaçlarını giderebilmek için de soyut unsur ve kavramlar yaratmanın peşine düşmüştür. Bunun için de ilkin işe çevresindeki doğal yaşam alanı olan mekânı dönüştürerek başlamıştır. Kültür adını verdiğimiz süreç de böyle bir işleyişin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yaratılan her kültürel unsur mekânsal bir arka planı vardır. Mekân, çeşitli fiziksel boyutlarla kültürel mekân hâline gelebilir ve fiziksel çevre, insanın kültürel ürünlerini yaratıp, icra edip aktardığı kültürel bir bellek mekânına dönüşür (Avcı, 2020, s. 1521). Mekân ve mekâna ilişkin özellikler de hâliyle insanın estetik yaratması olan edebî metinlere yansımıştır. Bu yansıma anlatının akıcılığını ve akılda

kalcılığını sağlamanın yanında esasen anlatının anlam çerçevesini oluşturmuştur (Solmaz, 2017, s. 35). Ancak burada akla bazı sorular gelmektedir: Mekân edebî ürünün yaratılmasında ne kadar etkilidir? Mekân ve edebî yaratmalardan biri olan mizahi ürünler arasında bir bağ var mıdır?

Bu soruların cevaplarını vermek adına mizah ve mekân ilişkisine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Son dönem mizah üzerine çalışan bilim insanları mizahın pek çok bilim dalının (psikoloji, sosyoloji, edebiyat, antropoloji vs.) çalışma alanına girdiğini belirtmektedirler. Salt gerçeği duymaktan hoşlanmayan insanoğlunun yaratmalarından olan mizah, aslına bakılırsa bütün unsur ve bileşenleriyle bağlamsal açıdan mekâna, işlevsel bakımdan da eleştiriye yaslanır. Pertev Naili Boratav, Türk mizahının en önemli ismi olan Nasreddin Hoca hakkında yaptığı çalışmada, Hoca'nın doğum yeri olan Sivrihisar'ın muhit olarak önemine dikkat çekerek Sivrihisar ve Sivrihisarlıların özel bir mizah yeteneğine sahip olduklarını vurgular (Boratav, 2014, s. 17-19). Yani bir bakıma Sivrihisar, Nasreddin Hoca'yı yaratan mekândır. Mekân ve hafıza arasındaki ilişkiyi inceleyen Pierre Nora ise hafıza mekânının kalıntılardan ibaret olduğunu beyan eder (Nora, 2006, s. 23). Kalıntıyı sözel dokuda fıkra olarak kabul edersek Nasreddin Hoca için hafıza mekânı kavramı daha net olarak ortaya çıkar. Bu anlamda Özbekistan'da Buhara şehri (Fedakâr, 2008, s. 322), Azerbaycan'da Şeki şehri (Kotancı, 2018) ülkemiz sınırları içerisinde de Karadeniz, Kayseri gibi mekânlar ve buralarda yaratılan fıkralar hafıza mekânlarının birer kalıntısıdır.

Bu anlamda çalışma alanımız olarak belirlediğimiz Tebriz de mizahi yaratmalar noktasında önemli bir mekândır. Tebriz, coğrafi olarak geçiş güzergâhı olan Ön Asya'nın önemli ticaret merkezlerinden biridir. Bu da Tebriz'i pek çok kültürün kesişim noktası hâline getirmiştir. Kervansaraylar etrafında bir araya gelen tüccarların hoşça vakit geçirmek için mizahi ürünlere yöneldiği gerçeğini ortaya koyan F. Georgeon, söz konusu mekânların hem ahabplığı güçlendiren hem de ekonomik ilişkilere yön veren yerler olduğunu, buna ek olarak da tüccarların mizahi tipleri farklı coğrafyalara taşıdığını ileri sürer (Georgeon, 2000, s. 83). Georgeon'un bu tespiti başta Nasreddin Hoca, Behlül Dâna, Kemine gibi Türk dünyasının önemli fıkra tiplerinin nasıl ve ne zaman bu kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermesi bakımından da kıymetlidir. Ancak bizim burada dikkat çekmek istediğimiz temel nokta ise mizahın muhitlerde yaratılıp yine belli muhitler vasıtasıyla taşınmasıdır. Tebriz özelinde bu durum “dübbe” adı verilen anlatıcı/kahramanlar sayesinde, bilhassa da muhalif özellikleriyle karşımıza çıkan Eşekler Kahvesi ile mümkün olmuştur. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde dübbeler ve Eşekler Kahvesi ile ilgili ayrıntılı bilgi vereceğimiz için burada detaylı olarak temas etmiyoruz. Burada şunu belirtmek isteriz ki İran Azerbaycanı'nda mizahı yaratan önemli mekânlardan biri olan Tebriz'in ve Tebrizlilerin kuvvetli bir mizahi yönü olduğu yine bu muhit vasıtasıyla görülmektedir. Sosyal ve siyasi hayattaki aksaklıklar mizahın dili ve gücüyle bu mekânda eleştiri imkânı bulmuş ve hatta eleştirmenlerin uğrak yeri haline gelmiştir. Dolayısıyla mizah yaratımı ve aktarımı burada gerçekleşmiştir. Şehrin bu özelliği Tebriz'in özellikle sosyokültürel yaratmaları ve sözlü anlatı türleri üzerine çalışan bilim insanlarının da dikkatini fazlasıyla çekmiştir. Tebriz'de yapılacak kısa bir alan araştırmasında da Tebriz şehrinin ve bu şehirdeki Azerbaycan Türklerinin mizah bakımından ön planda olma özelliği de görülecektir.

Bu bilgidен hareketle bu çalışmanın konusunu “mizah mekânı Tebriz” olarak belirledik. Bu çalışmada birinci yazarın 2016'da Tebriz şehrinde gerçekleştirdiği alan araştırmasında, Tebriz mizahı üzerine sözlü ve yazılı kaynaklardan elde ettiği verilerden faydalandık. Çalışmada 2 kaynak kişi ve İran'da yayınlanmış, İran Türklerinin ve Tebriz'in mizahı ve latife türü üzerine

Azerbaycan Türkçesi ve Farsça kaynakları kullandık. Bu çalışmada İran'daki tüm Türkleri kapsar bir şekilde İran Türkleri, İran'daki Azerbaycan Türk bölgesini karşılayacak şekilde İran Azerbaycanı ve bölgedeki kültürel yapı için Azerbaycan Türk ifadelerini tercih ettik. Bunun sebebi Tebriz'in, İran sınırları içerisinde kalan Azerbaycan Türk bölgesinin bir tür başkenti olmasıdır. Bununla birlikte fıkra türü için de bölgedeki araştırmacılardan hareketle latife terimini tercih ettik. Çalışmamızda yer verdiğimiz latifelerin içerik özelliklerinin okuyucu tarafından net bir şekilde anlaşılması ve çalışmanın sınırlarını fazla genişletmemek için latifeleri Türkiye Türkçesine aktararak yazıya geçirdik. İran'da yayımlanmış kaynaklarda yayım yılı olarak Hicrî Şemsî takvime göre tarih belirtildiği için, metin içinde de kaynakçada da Hicrî Şemsî (HŞ) ve Miladî (M) takvim tarihlerini birlikte verdik.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde çalışmanın ana malzemesi birinci yazar tarafından oluşturulmuş, kuramsal arka plan ve inceleme ikinci yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda iki yazarın çalışmadaki katkı oranı yarı yarıyadır.

Tüm bu bilgiden hareketle bu makalede ilk olarak mekân ve mizah ilişkisine değineceğiz. Ardından makalenin bölümlerinde ilk olarak İran Türkleri arasında latife türü hakkında verilen bilgiye yer vereceğiz. Ardından bir mizah mekânı olarak Tebriz hakkında bilgi vereceğiz. Bu kısımda Tebriz'in genel özellikleri ve halk bilgisi ürünlerinden özellikle âşıklık ve masal anlatıcılığı geleneğine değineceğiz. Ardından latife metinlerinden de hareketle Tebriz ve mizah ilişkisini irdedeceğiz. Bir sonraki bölümde, mizah mekânı olan Tebriz'in içinde yer alan bir mizah mekânı olan Eşekler Kahvesi hakkında bilgi verip bu bilgiyi tahlil edeceğiz. Diğer bölümde de Tebriz'in ve Eşekler Kahvesi'nin latife anlatıcısı ve kahramanı olan dübbeler hakkında bilgiye yer vereceğiz. Bu bölümlerin tamamında sözlü ve yazılı kaynaklardan verilerle alanda edindiğimiz izlenimlerden de faydalanacağız. Ayrıca birinci yazarın arşivinde yer alan ve kaynak kişilerden biri olan Ali Berazنده Türk'ten edindiğimiz fotoğrafları da bölümler içinde paylaşacağız. Sonuç olarak Tebriz'in İran Azerbaycanı ve İran Türkleri arasındaki mizah mekânı olma özelliğini ve Eşekler Kahvesi ile dübbelerin mizah, siyaset, sosyal yaşam gibi unsurlardaki konumunu tahlil edeceğiz. Bu çalışmayla nispeten az çalışılmış olan İran Türklerinin sosyokültürel ve siyasi başkenti olma konumunda bulunan Tebriz'in mizahi yönünü ortaya koyarak bu şehrin mizah mekânı ve mizahi anlatıcılarını tahlil ederek Türk dünyası halk bilimi araştırmalarına kazandırmayı amaçlıyoruz.

1. İran Türklerinde latife türü

İran Azerbaycanı bölgesinde ve bu bölgede yaşayan İran Türkleri arasında Türkiye'de fıkra adıyla bilinen tür Azerbaycan Türk kültür sahasının etkisiyle "latife" adıyla bilinmektedir. İran Türkü araştırmacılar ve bölgede yaşayan Türkler latife türünün belli başlı özelliklerini ön plana çıkarmaktadırlar. Bu sebeple bu başlık altında latife türüyle ilgili olarak İran Azerbaycanı'ndan çeşitli araştırmacıların görüşlerindeki belli başlı noktalara değinmeyi uygun buluyoruz.

İran Türklerinin halk bilgisi ürünleri üzerine araştırmalarıyla tanınan isimlerden Cevad Heyet latife türünü "halk arasında meşhur olan güldürücü, küçük hikâyeler" olarak tanımlar ve latifelerde halkın şaka ve olumsuzluklara karşı duruşunun anlatıldığını belirtir (Heyet, HŞ 1367/M 1988, s. 135). Heyet, latifelerin yapı ve içerik özellikleriyle birlikte önemli bir diğer özelliği olarak insanların hayatlarındaki olumsuzluklara karşı duruşunu belirterek işlev özellikleri üzerinde durur.

Heyet'ten sonra latife üzerine çalışan birçok araştırmacı da latifelerin bu özellikleri üzerinde durmuştur. Özellikle yakın dönemde latife türü üzerine çalışan araştırmacılar latifelerin işlev özelliğine özellikle değinmişlerdir. Bu araştırmacılardan Alireza Sarrafi latife türünün “*kısa ve mizahlı bir hikâye olduğunu ve latifelerde halkın keskin aklı, hazırcevaplığı ve adaletsizliklere karşı mücadelesi*”nin yer aldığını belirtir (Sarrafî, HŞ 1392/M 2013a, s. 3). Benzer bilgileri veren Ehed Ferehmenđî, latifelerin dinleyenleri “*güle güle terbiye ettiğini belirtir ve en ciddi meselelerin bile dinleyicilere zarafet ile iletildiğini*” ifade eder. Ferehmenđî, bir sözlü kaynaktan duyduğu “*Latife anlatan kişi, eline bir çiçek alıp, yatanların burnuna sürtüp onları uyandırır.*” sözünü aktararak İran Azerbaycanı'nda latife türünün *acı gülüş* işlevini özetler. Ferehmenđî'ye göre latifeler anlatıcının düşüncelerini “örtük bir kalkan gibi” koruyarak ifade etmesini sağlar ve anlatıcıya bir koruma sağlar (Ferehmenđî, HŞ 1392/M 2013, s. 52). Latifeler üzerine bilgi veren bir diğer araştırmacı olan Kazım Abbasî de bu türün kısa ve mizah kaynağı olması özelliğini belirtir. Abbasî'ye göre latifelerde “yaratıcılık, güçlü zekâ gibi özelliklerle halkın sosyal olumsuz güçlere karşı savaşı ruhu; padişahlar ve zalim yöneticilere karşı duruşuyla, hile, rüşvet, kötü zevkler” gibi konular yer alır (Abbasî, HŞ 1392/M 2013, s. 43).

İsmi andığımız üç araştırmacı da latifenin kısa ve mizahi bir anlatı olduğunu ve çeşitli işlev özelliklerini vurgular. İran'da Türklerin tarihini ve mevcut yaşayışlarını göz önünde bulundurduğumuzda araştırmacıların vurguladığı bu işlev özellikleri anlam kazanmaktadır. Sosyal ve siyasi tenkit, keskin zekâ, hazırcevaplık, uyarma ve çeşitli mesajların iletilmesi ve bu iletimin belli bir estetik mesafe ve mizah gücüyle yapılması fıkra türünün işlev özelliklerinin başında gelir. İran Azerbaycanı'nda latife olarak adlandırılan bu türün siyasi ve sosyal problemlere yönelik işlevleri nispeten ön plana çıkmıştır.

İran Azerbaycanı'nda mizah konusunda tüm Azerbaycan Türk kültür sahasında ortak bir şekilde Molla Nasreddin ve Behlül tipleri ön plana çıkmaktadır. (Ferehmenđî, HŞ 1398/M 2019, s. 12). Bu iki isim “*Azerbaycan halkının duygu, zekâ ve ahlakının sözcüsüdürler*” (Eşraki, HŞ 1388/M 2009, s. 255). Nasreddin Hoca ve Behlül, latifeleriyle “*güldürmenin yanı sıra sosyal davranış noktalarını söylemekle halkı düşünmeye iterler*” (Kerimi HŞ 1388/M 2009, s. 564).

Türk Dünyası'nın ortak mizah unsuru ve fıkra kahramanlarından Nasreddin Hoca ve Behlül, İran Azerbaycanı'nda mizah ve latife denildiği zaman akla gelen ilk isimlerdir ve iki isim de hazırcevaplığı, keskin zekâsı ve özellikle yönetici kesimden, halktan veya yaşamın tüm kişilerinden ve yönlerinden gelen yanlışlara karşı bir sözcü konumundadırlar.

Bu iki isimle birlikte İran Azerbaycanı'nda, özellikle Tebriz şehri ve bu şehrin halkı mizahi olma özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Tebriz şehri mizah unsurlarıyla ön planda olmanın yanında tarihî, sosyokültürel ve politik özellikleri ve sözlü kültürüyle bölge için önemli şehirlerin başında gelir. Bu bağlamda Tebriz'in özellikleriyle ilgili kısaca bilgi vermek ve Tebriz'in mizah mekânı olma özelliğine değinmek istiyoruz.

2. Bir Mizah Mekânı Olarak Tebriz'de Latifeler, Latifelerde Tebriz

Yukarıda kısaca değindiğimiz üzere Tebriz şehri bütün Azerbaycan Türk kültür sınırları ve İran Azerbaycanı için bir tür başkent olarak kabul edilir. Tebriz önemli bir ticaret şehridir ve bölgenin sosyokültürel anlamda ve politik yönden merkezi konumundadır. Tebriz'in bir mizah merkezi olmasının sebeplerini ve özelliklerini açıklamak için Tebriz'le ilgili belli başlı özelliklere kısaca değinmek gerekmektedir.

Tebriz şehrinin tarihi çeşitli kaynaklarda tahminî olarak III ila VII. yüzyıllar arasında bir dönemde başlatılmaktadır, bununla birlikte milattan önceki dönemlerde de bu bölgede çeşitli kalıntılar bulunmuştur. Tebriz XIII. yüzyıldan itibaren önemli bir ticaret merkezidir ve tarih boyunca çeşitli savaşlar ve siyasi olaylar sebebiyle farklı ülkelerin yönetimlerine girse de erken dönemlerden itibaren Tebriz bir Türk şehridir. XVII. yüzyılda şehrin meydanlarında çeşitli eğlenceler düzenlendiği ve gösteriler yapıldığı kaynaklarda kaydedilmektedir. XX. yüzyıla geldiğimizde, bu yüzyılın başlarında İran'da yönetimin Farsların kontrolüne geçmesiyle birlikte Tebriz, bölgedeki Türklerin en önemli sosyokültürel ve siyasi merkezi olma özelliğini güçlendirmiştir ve İran'daki Türklerin birçok kültürel ve politik hareketliliği Tebriz merkezli olmuştur. Tebriz, İran'da "ilklerin şehri" olarak anılmaktadır ve birçok alandaki yenilikler ilk Tebriz'de meydana gelmiştir (Sarpkaya, 2020, s. 19-29).

Tebriz İran'daki Türklerin sözlü kültür ürünleri için de önemli bir bölgedir. Tebriz şehri İran Türk âşıklık geleneğinin önde gelen merkezlerinden biridir ve birçok sözlü kültür ürünü gibi masal anlatıcılığı konusunda da Tebriz zengin bir birikime sahiptir.

İran'daki âşıklık muhitlerinden biri "Tebriz Âşık Muhiti"dir Bu muhitin oluşumu Şah İsmail dönemine kadar dayanmaktadır. Tebriz'deki âşıkların çoğu Karadağ bölgesinden gelmiştir ve bu sebeple bu muhitin adı "Tebriz ve Karadağ" birlikte kullanılarak da oluşturulur. Âşık Abbas Hazretî, Âşık Ayet Kamberî, Âşık Cengiz Mehdişur, Âşık Hasan İskenderî gibi isimlerin de dâhil olduğu çok sayıda âşık ve Elseven Âşıklar Kahvesi gibi mekânlarıyla Tebriz'de destan ve halk hikâyesi anlatıcılığı ile âşık şiiri geleneği sürdürülmektedir (Özdamar, 2014, s. 55-128).

İran Türkleri arasında âşıklar; âşık kahvehaneleri ve düğünlerdeki icraları ile ve bunun yanında da yayınladıkları destan ve şiirleriyle Türkçe, Türk kültürü ve Türk kimliğinin korunup yaşatılması konusunda önemli bir noktadadırlar. Bundan dolayı da İran'daki Türklerin mevcut sorunlarıyla ilgili birer kültür sözcüsü konumuna gelmişlerdir. Bu bağlamda İran'daki Türk âşıklarının en önemli merkezlerinin başında da Tebriz şehri gelmektedir.

İran Azerbaycanı'na dair masal derleme ve yayınlarının çoğu Tebriz merkezli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Tebriz'de hem kent ortamında hem de başta Karadağ bölgesi olmak üzere kırsal ortamda birçok farklı yaştan hem erkek hem de kadın anlatıcılar bulabilmek mümkündür. Tebriz'de Melik Mehmed, Şah Abbas, Keçel (Keloğlan), Göyçek Fatma, Şengülüm Mengülüm, Tembel Ahmet olmak üzere birçok masal Tebriz ahalisi tarafından bilinmektedir ve masal anlatıcıları tarafından icra edilmektedir. Bu masalarda İran Azerbaycanı'ndaki Türklerin güncel meseleleri ve dünya görüşleriyle geçim dertleri, akıl ve zekâ, çalışmak, başarılı olmak, hak, adalet, helal ve haram, sabır, cesaret ve aile kavramları ön plandadır. Ayrıca İran Türkleri ve Tebriz'e ait birçok mekân ve gelenekle yemekler, tarihî kişiler, dinî unsurlar bu masalarda geçmektedir (Sarpkaya, 2020, s. 616-657).

Tebriz'de yaşayan Türkler için masallar günlük hayatın ve düşüncelerinin sunumudur. Bununla birlikte Tebriz'de masallar Türk kimliği, kültürü ve dili için birer araç olarak görülmektedir. Tebriz'deki Türk masal anlatıcıları da Tebriz'deki Türk âşıkları gibi Türk kültürünü ve Türkçeyi ön planda tutmaktadırlar. Her iki anlatıcı tipi de Tebriz'de yaşayan Azerbaycan Türklerinin meselelerini yansıtmaktadırlar.

Tebriz şehri yoğun bir Azerbaycan Türkü nüfusuna sahiptir ve bölgede Azerbaycan Türkçesi konuşulmaktadır. Ayrıca Tebriz'deki Traktor Sazi Futbol Kulübü ya da Azerbaycan Elbilimi Dergisi gibi kurumlar İran Türkleri için birer kimlik, dil ve kültür aracı konumundadırlar.

Bu bağlamda İran’da Türklere yönelik baskıların merkezi de Tebriz olmuştur ve bu durum Tebriz ahalisinin özellikleriyle de birleşince bir mizah merkezi ortaya çıkması için gerekli şartları oluşturmuştur. Tebriz’de var olan anlatıcılık geleneğinin bir yansıması neticesinde latife anlatıcısı tipi olan dübbeler ve Eşekler Kahvesi vasıtasıyla bir mizah merkezi yaratılmıştır.

Foto 1: İran’ın Tebriz şehrinin El Gölü parkında, 29 Ağustos 2016 tarihli alan araştırmasından bir fotoğraf. Hamid Sefidger (sol başta) ve birinci yazar (ortada) (Birinci yazarın arşivinden)

Foto 2: İran’ın Tebriz şehrinin Bağı Me’rif köyünde, 1 Eylül 2016 tarihli alan araştırmasından bir fotoğraf. Birinci yazar (sol başta) ve Ali Berazendeh (ortada) (Birinci yazarın arşivinden)

Alireza Sarrafî “Latifeler” başlıklı yazısında latife türünün özellikleri, Molla Nasreddin ve Behlül’den bahsettikten sonra “Latife Merkezleri” başlığıyla Tebriz’in mizah mekânı olmasıyla ilgili bilgi verir. Sarrafî’ye göre “*bazı şehirlerde yaşayan insanlar, büyük mizah kabiliyetleriyle meşhurdur.*” Ona göre bu şehirlerde yaratılan latifeler çok farklı yerlerde de anlatılır. Sarrafî buna örnek olarak Azerbaycan Cumhuriyeti’nden Şeki şehrini, İran

Azerbaycanı'ndan ise Tebriz'i örnek olarak gösterir ve Tebriz latifelerinin Farslar arasında da tercüme yoluyla yayıldığını belirtir. (Sarrafî, HŞ 1392/M 2013a, s. 5). Sarrafî bir başka çalışmasında Şeki latifelerinin İran'da yayılmadığını fakat Tebriz latifelerinin İran'da ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de bilindiğini söyler. Onun verdiği bilgiye göre Tebriz halkı geçmiş zamanlardan bu yana keskin zekâsı ve hazırcevaplığı ile meşhurdur (Sarrafî, HŞ1389/M 2010, s. 2). Reza Hemraz da Tebriz'le ilgili olarak bu şehrin halkının geçmişten beri hazırcevaplık, gülüp eğlenme, latife anlatma, sataşma, şaka yapma ve mizahi hikâyeler anlatma özelliklerine sahip olduğunu belirtir ve Tebriz'le ilgili olarak *“Tebriz ahalisinin yarısı delidir, yarısı delibaz.”* cümlesinin söylendiğini belirtir (Hemraz, HŞ1389/M 2010, s. 72). Bu bilgilere ek olarak Azerbaycan kültür sahasının en önemli mizah dergilerinden biri olan “Molla Nasreddin”in bir dönem Tebriz'de yayınlanmış olduğunu da belirtmek gerekmektedir (Yıldırım, 2015, s. 660).

Benzer bilgileri 2016 yılının yaz mevsiminde Tebriz'de iki sözlü kaynaktan da elde ettik. Tebrizli Türk araştırmacılardan Ali Berazendeh Türk'ün verdiği bilgiye göre Tebriz halkı tarihî süreçte zengin ve bu sebeple eğlenceye düşkün bir halktır. Buna bağlı olarak da fıkralar gelişmiştir. Fakat zamanla, şehir halkının fakirleşmesiyle birlikte latifelerin işlevi de değişmiştir ve ilk başta eğlence öncelikli olan latifelerin daha sonra toplumdaki aksaklıkları anlatma, saklı gerçekleri ifade etme ve eleştiri işlevleri ön plana çıkmıştır (KK1). Bir başka Tebrizli Türk araştırmacı Hamid Sefidger de Tebriz'deki Türk ahalisinin *“tennaz”* yani mizahi yönü olan, alay etmeyi ve eğlenmeyi seven, müstehzi, şakacı, komik insanlar olduğunu ifade etmiştir (KK2).

Araştırmacılar ve kaynak kişiler Tebriz'de yaşayan Türklerin eğlenmeyi ve latifeyi seven ve bunlarla ilgili etkinlik ve üretimlerde aktif olan kişiler olduklarını belirtmektedirler. İran sınırları içindeki Tebriz şehrinde yaşayan İran Türkleri diğer anlatı türlerinde ve latife türünde de görüleceği üzere Türk kimliği, Türk kültürü ve Türkçeye bağlıdırlar, keskin zekâ ve hazırcevaplık gibi özellikleri ön plandadır ve bu özelliklerini eleştiri ve yanlışlıklara karşı durma amaçlı kullanmaktadırlar.

Tebriz halkı latife anlatmayı, latifelerle ilgili konuşmayı seven bir halktır. Fakat burada şu noktaya dikkat çekmek gerekir: Fıkraların çoğu gerçek hayatla, gerçek hayattaki olaylar, kişiler ve mekânlarla ilgilidir. Bu sebeple ciddi anlamda siyasi ve eleştirel yönleri mevcuttur. Hemen hemen tüm fıkralarda İran'ın geçmişteki ve güncel yönetim grubundan önemli bir isim ve onun mizahi bir konuma yerleştirilmesi veya alaya alınması söz konusudur. Kimi zaman da bu tip metinler cinsellikle ilgili olmaktadır veya metinlerde argo kullanımı görülmektedir. Bu bağlamda İran Türkleri arasında Tebriz latifelerinin çoğu sert bir mizaha sahiptir. Anlatıcılar da bununla ilgili endişelere sahiptir. Öyle ki birçok kişi anlattıkları latifeleri kaydetmemizi veya kaydetsek de herhangi bir yerde yazıya geçirip kullanmamızı ya da kendilerinin isimlerini anmamızı istememiştir. Bu sebeple bu latifeleri burada kullanmıyoruz, sadece alandan edindiğimiz deneyim ve gözlemlere ek olarak latifelerle ilgili genel yorumlarımızı paylaşmakla yetiniyoruz.

Alireza Sarrafî'nin Tebriz latifelerine yönelik tasnifini burada belirtmek yerinde olacaktır. Sarrafî, Tebriz latifelerini *“tanınmış veya edebî-toplumsal şahsiyetlere mensup latifeler, tarihî şahsiyetlere ait latifeler ve sıradan ve toplumun içinden kişilere ait latifeler”* olmak üzere üç gruba ayırır. Bu tasnife göre birinci gruptakiler aşağıda detaylı olarak tanıtacağımız dübbe olarak anılan kişilerle ilgili fıkralardır. Bu fıkralar gerçek hayattan önemli isimlerle ilgili veya onların anlattıkları, gerçek hayattan mekân ve olaylarla ilgili fıkralardır (Sarrafî, HŞ1389/M 2010, s. 6). İkinci gruptaki fıkralarda ise tarihî olaylar ve kişiler geçmektedir. Şah Abbas veya Şah Mirza dönemi, Meşrutiyet İnkılabı gibi dönemler ve bu dönemlerin önemli

kişileri bu latifelerde yer almaktadır. Son gruptaki latifeler ise bölgedeki Azerbaycan Türklerinin günlük hayatında kişileri ve olayları içermektedir (Sarrafî, HŞ 1392/M 2013b, s. 11-15). Selamullah Cavid, üçüncü gruptaki fıkralara yönelik çok sayıda örnek vermiştir ve bu fıkralarda 1940, 1950 gibi dönemlerde yaşananlarla ilgili, siyasi sebeplerden hapse girmiş kişilerle ilgili, İstanbul Dörtyolu gibi yerlerde veya Tahran, Tebriz gibi şehirlerde geçen olaylar vardır. Bu fıkralarda Tebriz ahalişi veya Tebriz yakınlarında göçer hayatı yaşayan Şahsevenler gibi boylar da yer alır (Cavid, HŞ 1358/M 1979, s. 205-210).

Yukarıdaki tasnifte birinci grupta yer alan latifeler ve dübbelerle ilgili aşağıda detaylı bilgi vereceğimiz için burada değinmiyoruz. Bu kısımda ikinci ve üçüncü gruptaki fıkralarla ilgili birkaç örneğe yer vermek istiyoruz. Bu tür fıkralarda Şah Abbas gibi tarihten bir isim fıkranın kişileri arasında yer alabilmektedir. Bununla birlikte Tebriz’de yaşayan Azerbaycan Türklerinden kişilerin başından geçtiği varsayılan komik olaylar da anlatılmaktadır. Bu noktada Tebriz’le ilgili iki özelliği belirtmeyi uygun buluyoruz. İlk olarak Tebriz bir mizah mekânıdır ve Tebriz’de gerek ön plana çıkan ve iyi fıkra anlatan kişiler gerekse de herhangi birisi fıkra anlatabilir. Bu fıkralarda gerçek hayattan, güncel veya tarihî veya isimsiz kişiler yer alır ve bu fıkraların tamamı güldürme ve eğlendirmeye birlikte alay etme, eleştirme, aksaklıkları gösterme ve örtük bir şekilde düşüncelerini söyleme işlevi taşır. İran Türklerinin hâlâ çeşitli baskılar altında yaşıyor olması ve bu dönemin bir hayli uzun süredir devam etmesi Tebriz’de latife türünü güçlendirmiştir ve latifenin bu örtük, oto-sansür içeren eleştiri ve düşünce ifade etme özelliğini ön plana çıkarmıştır. İkinci olarak da söylememiz gereken nokta Tebriz’in bir latife mekânı olmasıdır. Tebriz’de yaşayan Türklerin anlattığı birçok fıkra Tebriz’de geçmektedir ve Tebriz latife metninde de bir mekân olmaktadır.

Burada Tebriz’in mizah merkezi olma özelliklerini özetleyen üç latife örneğine yer vermek istiyoruz. Bir latife şu şekildedir:

“Kervansaray Sahibinin Kendisi

Bir tüccar Tebriz’e gelir, birkaç gün sonra gitmek için hazırlanırken kendi kendisine der:

-Tebrizlilerin çok hoş, ince ve esprili oldukları meşhurdur. Ben kendi şehrimdekiler için gülecekleri bir şeyleri buradan hediye olarak götüreyim.

Bu adam kaldığı kervansarayın sahibine bu konuyu açar, kervansaray sahibi de gülerek der:

-Ben sana hoş, ince bir şey yapmayacağım ama bir bilmece sorayım, bil. O kimdir ki babamın oğludur ama benim kardeşim değildir?

Tüccar çok düşünür ama bulamaz.

-O, ben kendimim, babamın oğluyum, ama kendi kendime kardeş değilim.

Tüccar kendi şehrine gelir. Ona sorarlar:

-Gülecek bir şeyler getirdin mi?

-Hayır, size bir bilmece sorayım. O kimdir ki babamın oğludur, ama benim kardeşim değildir?

Mecliste oturanlar çok düşünürler, ama bulamazlar.

-Biz bulamadık, sen kendin söyle, görelim kimdir?

-O, Tebriz’deki kervansaray sahibinin kendisidir.” (Abbasî vd., 2013, s. 265).

Bu latife yaygın bir fikra tipi olmakla birlikte tüccar, Tebriz ve kervansaray unsurlarıyla birlikte Tebriz için yerleştirilmiştir ve özellikle latifenin başında tüccarın Tebriz ahalisiyle ilgili olarak metnin Azerbaycan Türkçesindeki hâlinde “zerafetli” demesi ve Tebriz ahalisinin mizahi yönüne vurgu yapması dikkat çekicidir.

Bir diğer latife de Tebriz’deki unsurları içermesi bakımından önemlidir. Latife metni şu şekildedir:

“Rüstemi-Zal’ın Oğlu Nadir Şah

Bir adam karısıyla birlikte Tebriz şehrine gelir, gezmeye başlarlar. Birden kadın Şehriyar’ın heykelini görüp der:

-Sen derdin ki şehri bana tanıtacaksın, şimdi başla görelim, bu zavallı adam ne günah etmiş de Allah onu taş a çevirmiş?

Adam, karısının yanında rezil olmamak için üste çıkar gibi der:

-Sen ne diyorsun, ey eğitimsiz, cahil, avam kadın. Şah Abbas’ın oğlu Cengiz Han, Rüstemi-Zal’ın oğlu Nadir Şah ile savaşırken öldükten sonra kardeşi Timurlenk onu taştan yaptırıp gemiyle buraya getirmiştir.” (Abbasî vd., 2013, s. 265-266).

Bu latifede de mekân Tebriz olmakla birlikte metinde geçen Şehriyar tüm Türk dünyası için önemli bir Türk şairidir ve Tebriz’de yaşamış, Tebrizli bir Azerbaycan Türküdür. Metinde geçen isimler de İran coğrafyasına yönelik Türk, Moğol ve Fars kültüründen önemli isimlerdir. Latifede geçen karışıklık ve adamın saçma da olsa hazırcevaplığı mizah unsurunu ortaya koyarken Tebrizlilerin hazırcevaplığına bir örnek olarak gösterilebilir.

Bir diğer örnek ise Tebriz’in hem tarihinden hem de güncel hayatına yönelik özellikler sergilemektedir. Selamullah Cavid’in verdiği bu örnek “Belalı Tebriz” olarak adlandırılmıştır. Cavid, latife metninden önce Tebriz’in farklı zamanlarda çok ciddi sorunlar yaşadığını ve Birinci Dünya Savaşı döneminde sürekli farklı devletler tarafından işgal edildiğini ve yönetimin değiştiğini belirtmiştir. İran, Rus ve Osmanlı ve sonra tekrar Rus yönetimi arasında el değiştiren Tebriz şehrinde “Bu gün kim gelecek?” cümlesiyle birlikte bir latife oluşmuştur. Onun verdiği latife metni şu şekildedir:

“Dostlardan biri nakleder:

Ben Müneccim Köprüsü’nden geçiyordum, gördüm bir ajan köprüye doğru bakıyor. Sonra dönüp koltuğunun altına bakıyor ve bu işi defalarca tekrar ediyor.

Ona yanaşıp sordum:

-Sana ne oldu da bu kadar çok köprüye ve koltuğuna bakıyorsun?

Ajan cevap verdi:

-Köprüye bakıyorum, istiyorum ki bileyim gelecek (hangi devletin ordusu gelecek). Koltuğuma bakıyorum, istiyorum ki göreyim bayraklarım düşmemiş olsun da hangi devlet gelirse onun bayrağını koyayım.” (Cavid, HŞ 1358/M 1979, s. 211-212).

Bu latifede de Tebriz’in yakın tarihinde yaşadığı sıkıntılı dönemler günlük hayatın bir parçası ve mekânında esprili bir şekilde eleştirilmektedir.

3. Tebriz'in ve Dübbelerin Mizah Mekânı Olarak Tebriz'de Eşekler Kahvesi

Tebriz'in kültür hayatında kahvehaneler önemli bir yer tutmaktadır. Bazı kahvehaneler âşıkların, bazı kahvehaneler siyasi yönleri bulunan isimlerin buluşma mekânı olurken; Eşekler Kahvesi, Tebriz'in yakın geçmişinde mizah mekânı olmasıyla önemli bir yere sahiptir. Tebriz Kapalı Çarşısında yer alan ve özellikle İran İslam Devrimi'nden önceki dönemlerde Tebriz ahalisinin yaşantısında önemli bir yeri ve anlamı bulunan bu kahvehane Tebriz'in kültür tarihinde mizah ve eleştiri bağlamında bir mekândır. Bu anlamda Eşekler Kahvesi, mizah mekânı Tebriz'in içinde yer alan bir mizah mekânıdır.

Tebriz'de yaptığımız alan araştırmasında kaynak kişilerden, Eşekler Kahvesi'yle ilgili az da olsa bilgi alma imkânı bulduk. Hamid Sefidger'in verdiği bilgiye göre Eşekler Kahvesi veya Eşeklik Kahvesi olarak anılan bu yerde insanlar toplanıp latifeler anlatmışlar, birbirlerine sataşmışlardır. Bu mekânda siyasi anlamda bir tür sansürle latifeler anlatılmış ve çoğu latifenin cinsellikle ilgili ve argo yanları vardır (KK2). Eşekler Kahvesi mizah ve eğlence özelliğinin yanında siyasi ve toplumsal bir anlama da sahiptir. Ali Berazendeh Türk'ün verdiği bilgiye göre şahlık döneminde herkesin şah tarafından kurulan tek partiye katılmaya zorlandığı bir dönemde gayriresmî olarak Tebriz'de Eşekler Partisi kurulmuş ve merkezi de Eşekler Kahvesi olmuştur (KK1).

Reza Hemraz da Tebriz'deki Eşekler Kahvehanesi hakkında bilgi vermektedir. Onun verdiği bilgiye göre Tebriz'deki dübbelerin toplandığı kahvehanelerden en ünlüsü Eşekler Kahvehanesi'dir. Tebriz'de "Bazar" olarak da anılan kapalı çarşıda yer alan bir kervansarayda, İki Kapılı adlı bölümde yer almaktadır ve İran İslam Devrimi'nden birkaç sene sonra kapanmıştır. Günümüzde bu kahvehanenin yerinde, kahvehanenin sahibinin oğlu tarafından işletilen bir oyuncakçı dükkânı bulunmaktadır. Eşekler Kahvesi, Tebriz'deki dübbelerin toplanıp latifeler anlattığı bir yerdir, bununla birlikte bu mekânda dübbeler ve diğer kişiler sosyal problemleri örtük ve mizahi bir şekilde eleştirmişlerdir (Hemraz, HŞ1389/M 2010, s. 72-23).

Eşekler Kahvesi'yle ilgili yaptığımız kaynak taramasında Negahe Azerbayjan (NA) adlı bir internet sitesinde yer alan "Kahvehanehâyi Senet-i Tebriz" başlıklı bir yazıda detaylı bilgiye rastladık. Bu yazının "Eşekler ya Kahvehaneyi Harhâ" adlı kısmında Eşekler Kahvesiyle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Burada yer alan bilgiye göre Farsça "Kahvehâneyi Harân", Azerbaycan Türkçesiyle "Eşekler Kahvesi" adlı bu kahvehane, Tebrizli şakacı insanların her türlü kültürel, sosyal ve siyasi meseleleri konuşup paylaştığı, politik ve felsefî konuları tartıştığı bir kahve dükkânıydı. Bu kahvehane ilk olarak Dübbeler Kahvehanesi olarak da tanınmış ve daha sonra Eşekler Kahvehanesi adını almıştır. İran İslam Devrimi'nden sonra bu mekân kapanmış, Tebriz'in farklı yerlerinde aynı isimle farklı kahvehaneler oluşmuş fakat daha sonra o mekânlar da kapanmıştır. Kahvehanenin açık olduğu dönemlerde İran Azerbaycanı'nın önemli simalarından Gulam Hüseyin Saidi ve İran Türklerinin öncü halk bilimi araştırmacılarından Samed Behrengî de bu kahveye gelip gitmişlerdir. Bu kahvehanede Tebriz'in ünlü Azerbaycan Türkü dübbeleri toplumun sorunlarını ve siyasi düşüncelerini mizah yoluyla dile getirmişlerdir ve bu kahvehaneye gelen herkes, her konuda alaya ve eleştiriye maruz kalıp buna katlanmışlardır, bu durum kahvehanenin bir tür âdeti hâline dönüşmüştür (NA).

Foto 3: Tebriz şehrindeki Eşekler Kahvesi'nden bir görüntü¹

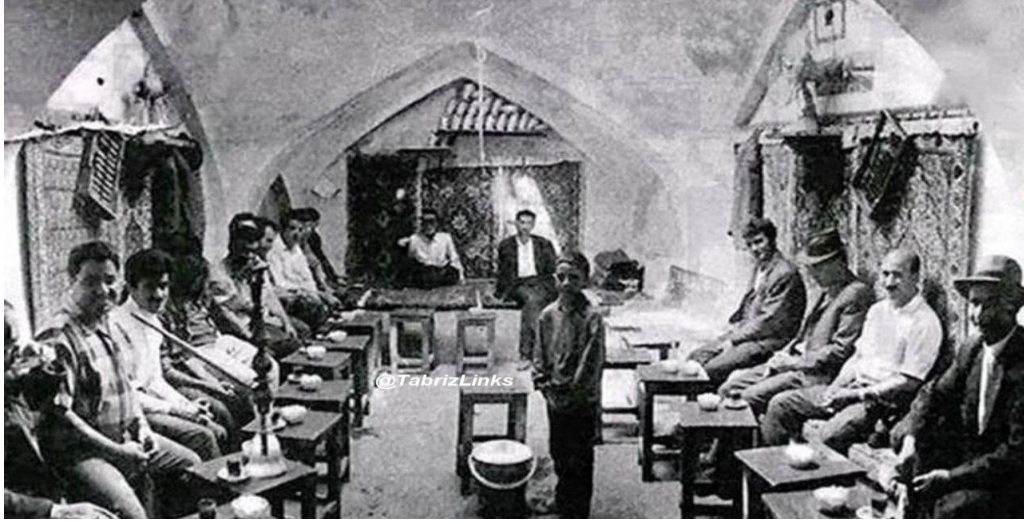

Foto 4: Tebriz şehrindeki Eşekler Kahvesi'nden bir görüntü (NA)

Buraya kadar verdiğimiz bilgileri şu şekilde özetleyip yorumlamak mümkündür. Günümüzde etkin olmayan Eşekler Kahvesi, İran'ın sosyokültürel yapısında, kültür tarihinde ve yakın geçmişinde mizah ve eleştiri ilişkisinde bir mizah mekânı konumunda olmuştur. Eşekler Kahvesi, bir sonraki başlıkta değineceğimiz fıkra anlatıcısı ve mizah meddahi olan dübbelerin ve Tebriz ahalisinin düşüncelerini mizahi bir yolla ifade ettiği bir ortama dönüştürülmüştür.

Halk bilgisi ürünlerinin tanımlanması ve incelenmesinde mekân kavramı, bağlamla ilgili önemli bir unsur olmuştur. Birçok halk bilgisi ürünü “kendi geleneksel bağlamında ve bu ürünün sahibi olan halk grubu tarafından” çeşitli doğal ortamlarda yaratılıp aktarılmaktadır. (Ekici, 2011, s. 67-68, 134-135) Eşekler Kahvesi de Tebriz'in en işlek yerlerinden birinde, Tebriz'in mizah mekânı olmasının somutlaştığı bir yer olmuş ve Tebriz'deki Azerbaycan Türkü dübbelerin yaratım, icra ve aktarım ortamı olarak doğal bağlamı hâline gelmiştir.

¹ Fotoğraf Ali Berazendeh Türk tarafından gönderilmiştir.

4. Tebriz'in ve Eşekler Kahvesi'nin Latife Ustaları ve Kahramanları: Dübbeler

Tebriz mizahıyla ilgili çalışmalara baktığımızda veya Tebriz'de yaşayan Türklerle mizah ve latife üzerine görüştüğümüzde karşımıza çıkan isimlerden biri “dübbe” olmuştur. Yukarıda belirttiğimiz, Alireza Sarrafi'ye ait Tebriz latifeleri tasnifinde birinci grubu oluşturan tanınmış veya edebî-toplumsal şahsiyetlere mensup latifeler, dübbelerin anlatıcısı veya kahramanı olduğu latifelerdir.

Dübbe kelimesi halk arasında “*kabadayı, komik kişiler, stand-up yapan kişilere benzer, alaycı*” gibi ifadelerle karşılırken latife anlatıcısı veya kahramanı dübbelerin tamamının gerçekten yaşamış kabadayılar, Tebriz ahalisinden mizah yeteneği olan kişiler, tanınmış sanatçılar veya siyaset adamları arasından çıktığı ifade edilmektedir. Tebriz'e ait olduğu varsayılan birtakım dübbe latifelerinin kahramanları özellikle geçmişte yaşamış siyasi ve dinî kişilikler olduğu ve bu kişilerin tenkit edildiği bilinmektedir. Tebriz ahalisinin “dübbelik” özelliği ve Tebriz'deki “dübbe”ler hakkında araştırmalarda çeşitli bilgiler mevcuttur. Tebriz mizahı üzerine çalışma yapan araştırmacılar ve kaynak kişiler Tebriz latifelerinin anlatıcısı ve kişisi olan dübbelerin isimlerini de bildirmektedir. Biz burada mekânla birlikte kişiyi tanımlamak adına kaynaklardaki bu bilgilere yer vermeyi uygun buluyoruz.

Yukarıda da alıntıladığımız üzere Reza Hemraz (Hemraz, HŞ 1392/M 2013, s. 72) ve Alireza Sarrafi (Sarrafî, HŞ 1392/M 2013c, s. 6) Tebriz ahalisinin mizah ustalığı hakkında bilgi vermiştir ve Tebriz halkının “dübbelik” yeteneği olduğunu ve Tebriz'de birçok dübbe bulunduğunu belirtmişlerdir.

Dübbe kavramıyla ilgili erken dönem bilgilerine yer verecek olursak İran Azerbaycanı üzerine derleme çalışmaları yapmış olan Süreya Şapşal'ın verdiği bilgilere değinmek gerekmektedir. Ahmet Caferoğlu'nun aktardığı bilgiye göre Bay Süreya (Şapşal) İran Azerbaycanı'ndan yaptığı Azerbaycan Türkçesi derlemelerde masal, atasözü, bilmece gibi türlerle birlikte “şarkı” türünden örnekler de verir ve bunları “tasnif, bayatî, dübbe” olmak üzere üçe ayırır. Caferoğlu, Bay Süreya'nın çalışmasından hareketle “dübbe” ile ilgili olarak bu kelimenin köken olarak Arapça olduğunu ve İbranicede “hiciv” ve “hicviye” anlamlarına geldiğini belirtir. Bu bilginin devamında Caferoğlu “dübbe”yle ilgili olarak İran Azerbaycanı'nda Türkler arasında halk edebiyatı ürünü olarak cinsellikle ilgili içeriklere sahip “satirik şiirler” olduğunu, bu tür şiirlerin en usta isminin Azerbaycan Türkü olan Nebatî olduğunu ve Tebriz'de “ehli-dübbe” veya “dübbe” isminde bir edebî muhit bulunduğunu aktarmaktadır (Caferoğlu, 1936, s. 354).

Selamullah Cavid de dübbeler hakkında bilgi vermektedir. Cavid geçmiş zamanlarda şahların, hanların ve beylerin kendilerine ait soytarıları, şakacıları olduğunu belirtip halkın da “dübbeleri” olduğu bilgisini vermiştir. Cavid'in verdiği bilgiye göre “halkın dübbeleri” “mizahlı ve akıllı sözler söyleyerek halkı meşgul ederler” ve doğu dünyasında Molla Nasreddin ve Behlül gibi meşhur fıkra tiplerinin de birer dübbe olduğunu ifade etmektedir (Cavid, HŞ 1358/M 1979, s. 204-205).

Muhammedreza Kerimi de dübbeler hakkında bilgi verir. Kerimi, öncelikle Nasreddin Hoca ve Behlül'den bahsederek onların latifeleriyle insanları hem güldüren hem de düşündüren kişiler olduğunu belirtir ve dübbelerle bu iki ismi ayırır. Kerimi dübbe için “hayatı beyhude ve saçmalıklarla geçiren insanlar tanımını kullanır” ve bu kişilerin özellikle Tebriz'de olduğunu ifade eder. Kerimi'nin verdiği bilgiye göre dübbelerin bazıları “ülkenin kötü koşullarında halkı ve eylemlerini zalimlere karşı savunurlar.” Özellikle Pehlevi rejimi döneminde Azerbaycan

Türklerinin çeşitli sorunlarla karşılaştığı zamanlarda dübbeler “*palyaçoluk ve şaklabanlık yolu ile halkın direniş ruhunu canlı tutmuşlar ve Pehlevi generalleri ile alay etmişlerdir*” (Kerimi, HŞ 1388/M 2009, s. 564).

Dübbelerle ilgili olarak bilgilerine yer vereceğimiz, bu konuda yazı kaleme almış olan isimlerden ikisi Alireza Sarrafi ve Reza Hemraz’tır. Sarrafi, Tebriz’deki hazırcevap ve zeki bir grup olarak “dübbe”lerden bahseder ve bu kişilerin çeşitli eğlence meclislerine giderek komik şeyler anlatıp insanları güldürdüklerini belirtir (Sarrafî, HŞ 1389 /M 2010, s. 2; Sarrafî, HŞ 1392 /M 2013c, s. 6). Reza Hemraz da “*Tebriz Mirtecilleri*” adlı makalesinde dübbeler hakkında detaylı bilgi verir. Hemraz günümüzde Tebriz’de dübbelerin ve dübbelik sanatının kalmadığını belirterek geçmişten birtakım bilgiler verir. Onun verdiği bilgiye göre dübbe adlı anlatıcı tipi doğaçlama bir şekilde komik şeyler söyleme yeteneğine sahip, hazırcevap, zeki ve insanları eğlendiren kişilerdir ve başta Eşekler Kahvesi olmak üzere şehrin birçok yerinde dübbelik sanatını icra etmişler, Tebriz ahalişi tarafından çeşitli eğlence meclislerine çağırılmışlar ve hem kahvehanede hem de bu yerlerde gülünç ve aynı zamanda eleştirel, siyasi ve sosyal meselelere dikkat çeken latifeler ve anekdotlar anlatmışlar, bu yolla para da kazanmışlardır. Hemraz’ın bu çalışmasının bir sayfasındaki dipnotta Elbilimi Redaksiyon Heyeti tarafından verilen bilgiye göre dübbe sözünün kökeni Fransızcadır ve “düpeng” kelimesi de bu kökenden gelmektedir. (Hemraz, HŞ 1392 /M 2013, s. 72).

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle dübbe ifadesini ve bu ifadenin karşıladığı anlatıcı tipini şu şekilde tanımlayabiliriz: Dübbe, Tebriz’de halk arasında tanınan, mizah kabiliyeti yüksek, hem günlük hayatta hem de başta Eşekler Kahvesi olmak üzere çeşitli eğlence etkinliklerinde bulunup başından geçenleri veya çeşitli latifeleri anlatarak insanları eğlendiren bir tür mizahi meddah, latife anlatıcısı tipidir. Bununla birlikte dübbelerin Tebriz’de siyasi ve sosyal meselelere karşı bir rolü de vardır ve onların anlattığı latifelerin tamamı sosyal-siyasi tenkit içermektedir. Bu kişiler hanların, sarayın soytarıları değil, kitlelerin sözcüsü konumundaki mizah ustalarıdır. Tebriz ahalişi tarafından tanınan dübbeler hem latife anlatıcısıydılar hem de latifelerin kahramanıydılar ve Tebriz’de halk arasında bu kişilerle ilgili latifeler anlatılmaktadır.

Burada sözlü ve yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilerden hareketle Tebriz’de ünlü dübbeler ve fıkra tipleriyle ilgili bilgiye ve isimlere de yer vermek istiyoruz. Öncelikle alan gözlemimizden hareketle şunu söyleyebiliriz ki İran’ın geçmiş zamanlarında, 20. yüzyıldaki yaşadığı olaylarda veya günümüzde yer almış siyasi, dinî ve sosyal anlamda ünlü isimlerin birçoğu fıkralara konu veya kahraman olabilmektedir. Şah İsmail, Şah Abbas gibi İran tarihinden isimler, İmam Melekuti veya Sari Kulihan gibi daha yakın tarihten isimler ve Cennetî gibi güncel isimler İran’da latifelerde yer alır ve bu isimlerden İmam Melekuti veya Cennetî’nin isminin anılması dahi gülmeye yol açmaktadır. Özellikle İran Türkleri bu saydığımız isimleri latife kahramanı hâline getirmişlerdir.

Kaynak kişilerimizden Ali Berazنده Türk bize İmam Melekuti, Sari Kulihan, Esger Anlı, Resul Rahen ve Hacı Allahyar isimlerinden bahsetmiştir. Berazنده Türk, İmam Melekuti’nin yakın tarihte yaşamış bir cuma imamı olduğunu söylemiş ve bazı fıkralarını anlatmıştır. Sar Kulihan da Meşrutiyet dönemindeki isimlerden biridir ve hem komik bir adamdır hem de cinsellikle ilgili içeriklere sahip latifelerde yer alan bir tipe dönüştürülmüştür. Hacı Allahyar da ünlü bir kabadayı tipidir, Tebriz’de camii yaptırmıştır ve özellikle Ruslarla karşı karşıya olduğu fıkralar anlatılır (KK1). Bu isimlerden İmam Melekuti ve Sari Kulihan’la ilgili fıkraları diğer kaynak kişimiz olan Hamid Sefidger’den de derleme şansını bulduk (KK2). İki

kaynak kişiden de derlediğimiz fıkralar arşivimizde kayıtlıdır. Biz ilerleyen bölümlerde bu isimlerle ilgili yazılı kaynaklarda yer almış fıkralardan örneklere yer vereceğiz.

Selamullah Cavid, Tebriz’de ve Azerbaycan Türkleri arasında ünlü olan dübbelere örnek olarak Abaçı Oğlu, Sari Kulihan, Farklı Han, Esger Kılıftı, Esger Ani, Hüseyin Fışkani isimlerini belirtmekte ve bu isimlerle ilgili latifeler aktarmaktadır (Cavid, HŞ 1358/M 1979, s. 204-205). Benzer isimleri Muhammedreza Kerimî de çalışmasında anmaktadır (Kerimi, HŞ 1388/M 2009, s. 564). Alireza Sarrafi Tebriz’in ünlü dübbeleri arasında Müstecab el Devve ve Esger Kılıftı isimlerini verdikten sonra Tebriz’deki güçlü mizah kabiliyetine sahip sanatçıların isimleri olarak Hekim L’ali, Abaçı Oğlu, Nasırzâde, Mirbâkir Hacızâde gibi isimleri anar. Sarrafi, Sari Kulihan, Kara Kulihan, Ali Kiru gibi isimleri de belirtir (Sarrafî, HŞ 1389 /M 2010, s. 3; Sarrafî, HŞ 1392 /M 2013, s. 6). Reza Hemraz da Tebriz’deki ünlü dübbeler olarak Sari Kuluhan (Kuluhan Salar Müteceddid), Müstecab El Devve, Mirza Bağır Hacızâde, Resul Rah Ahen, Mir Kulabiye, Esger Anlı ve Maragalı İsmail isimlerini anar ve bu isimlerle ilgili latifelere yer verir (Hemraz, HŞ 1392 /M 2013, s. 73-77).

Foto 5-6: Tebriz’in ve Eşekler Kahvesi’nin ünlü dübbelerinden Sari Kuli Han (Salar Kili Han) (solda) ve Müstecab el Devve (sağda).²

Yukarıdaki isimler geçmişte yaşamış, Tebriz’in ön plana çıkan Azerbaycan Türkü dübbeleri arasında anılmaktadır. Bu kişilerin tamamı gülünç ve eleştirel anlatıları yaratma, icra etme ve aktarma konusunda usta isimlerdir. Bununla birlikte Tebriz ahali arasında birer latife tipine dönüştürülmüşlerdir ve kendileri hakkında latifeler anlatılmaktadır. Biz burada örnek olması bakımından birkaç latifeye yer vermek istiyoruz.

“Salavat Çevirince

Bir gün Saman Meydanı’nın ağzında yol kapanmıştı, meğerse bir katar deve, yüküyle meydana girmek istiyormuş. Diğer taraftan da bir eşekçi, eşeklerinin yükünü boşaltıp meydana çıkmak ister fakat ne eşekli geri gidiyormuş ne de deveci. En sonunda kavga etmelerine çok az kalmışken ahalden birisi der:

-Hele bir salavat çevirin. Salavat çevirirseniz yol açılır.

Hekim L’ali de oradan geçmekteymiş, bunu duyduğu gibi hemen cevap vermiş:

-Salavat çevireceğinize, eşeğin başını çevirin. (Sarrafî, HŞ 1389/M 2010, s. 6).”

“Lal ve Mercan

Demokratlık zamanında bir tür şiir çıkmış:

² Fotoğraflar Ali Berazendeh Türk tarafından gönderilmiştir.

Toprağın laldır, taşların mercan

Ay Azerbaycan, Ay Azerbaycan.

Bir gün Mirbayır Hacızâde, Şir ve Hurşid Tiyatro Salonu'ndan çıkıp millet bahçesinden giderken birden Tebriz'in sert rüzgârlarından biri kopar. Hacızâde'nin gözüne toz toprak girer ve başlar gözlerini ovuşturmaya. Bu hâldeyken Pişeverî ile yüz yüze gelirler. Pişeverî sorar:

-Hacızâde ne oldu? Niye gözlerini ovuşturuyorsun?

Hacızâde cevap verir:

-Kurban, gözüme biraz lal ve mercan doldu, istiyorum ki çıkartayım (Sarrafî, HŞ 1389/M 2010, s. 7).”

“Hüneri Varsa Bir Tane Ekmek Alsın

İkinci Dünya Savaşı zamanında Tebriz'de de ekmek çok azalmış. Onu almak için saatlerce vakit lazım olmuş. Bu meseleyi halletmek için halk Tebriz belediyesi binasında toplanır. Ekmek hakkında konuşurlarken bazı kişiler Hitler'in fetihlerinden söz etmişler. Esger Kılıftı konuşmak için izin istemiş. Söz aldıktan sonra demiş:

- O kadar Hitler'den bahsetmeyin. Eğer gayreti ve kudreti varsa gelsin, Tebriz'de iki tane ekmek alsın (Sarrafî, HŞ 1389/M 2010, s. 7; Cavid, HŞ 1358/M 1979, s. 231-232).”

“O Yana Döndür Beni!

Nasırzâde minber başında şah hükümetinin aleyhine çok konuşuyordu, ağzı dili durmazdı. Bunun dayacağını da çok yerd. Çok kez onu tutup o yana, bu yana sürgün ederler. Bir gün de Bender Abbas'a sürgün hükmü gelince minberde bu meşhur şiiri okumuştur:

O yana döndür beni

Bu yana döndür beni

Dilimden yaralıyım

Bender Abbas'a gönder beni (Sarrafî, HŞ 1392/M 2013c, s. 9).”

“Sarı Kulihan'dan bir latife

Bir gün Sari Kulihan pazarda dolanırken Hacı Hasan'ın beyaz bir mendili çenesine bağladığını görüp sorar:

-Hacı Ağa, niye çenenini bağladın?

Cevap verir:

-Dişimi kurt yedi, yanağım şişti.

Kulihan der:

-Boğazına bir köpek bağlasaydın, kurt korkup gelmezdi.

Hacı feveranla der:

-Seni bulamadım!

Kulihan der:

-Beni bulamaman iyi olmuş. Ben kurttan korkarım, ağzını batırırdım (Cavid, HŞ 1358/M 1979, s. 212).”

Temel unsurunun eleştirisi olduğu mizah; bireysel, toplumsal ve siyasi aksaklıkları estetize edilmiş bir biçimde eleştirisi yoluyla verir. Bir anlamda komiğin hicivle kesişme noktası olan mizah pek çok alt yaratmaya sahiptir. Bu alt yaratmaların Türk halk bilgisi ürünleri arasında en çok bilineni de fıkradır (Solmaz, 2019, s. 138). Bunun yanında eleştirisi ve mizahın bulunduğu alt yaratmalar arasında halk tiyatrosu da bulunmaktadır. Bu bağlamda Türk halk tiyatrosunda siyasi ve toplumsal eleştirisiyle ayıp ve yasak konular da mizahi bir özelliklerle yer almaktadır (Türkmen ve Fedakâr, 2009, s. 107-108). Yukarıya örnek olarak aldığımız bu latifelerin de temel dinamiği eleştiridir. Bazen siyasi iktidara, bazen esnafa bazen de sosyal hayatın diğer bileşenlerine yöneltilen bu eleştirisi görüldüğü kadarıyla Tebriz halkının olağan yaşamının doğal bir parçasıdır ve aynı zamanda da halkın kendini en net ifade etme şekli olarak da ayrıca önemlidir. Dübbeler de bu ifade etme sürecinde mizah ve eleştirisiyi bir araya getirip Tebriz halkının sözcüsü konumuna gelerek birer fıkra anlatıcısı, mizahi anlatmalar meddahı konumuna sahip olmuşlardır.

Sonuç

Bireyin bilişsel yetenek ve donanımlarıyla düzenlediği doğal yaşam alanı, *mekân* olarak adlandırılmaktadır. İnsanın barınma, korunma, dinlenme, üretme gibi ihtiyaçlarına cevap veren bu alanlar insanların fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılarlar ve insan ile mekân arasında karşılıklı olarak bir dönüştürme ilişkisi vardır. Doğal alanı kendi estetik algı ve zevkine göre düzenleyen insanoglu, bir zaman sonra mekânın doğal bir yansıması ve üretimi olarak şekillenir. Bu döngü, (insan-mekân, mekân-insan) insanın estetik ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkan edebî yaratmalara da sirayet eder. Destan, masal, efsane, fıkra, halk hikâyesi gibi tahkiyeye dayanan ürünler ile nazımla oluşan şiirin dünyasında da mekân ve mekâna ait unsurlar özellikle kurgunun ve üslubun oluşmasında başat rol oynarlar.

Estetik kurgunun bir parçası olan mizah ve onun ürünleri için de mekân oldukça önemlidir. Gerek kurgunun olduğu yer anlamında gerekse de olayın geçtiği alan olarak mekân kıymetlidir. Biz de çalışmamızda bu gerçekten yola çıkarak mekânın mizah üretmedeki yeri ve önemi üzerinde durmaya çalıştık. Coğrafi olarak Ön Asya'nın kesişme durağı olan Tebriz bundan dolayı geçmişten beri bir ticaret ve kültür merkezidir. Pek çok farklı kavim burayı kendisine yurt edinmiş hem bu mekânı şekillendirmiş hem de bu mekândan etkilenmiştir. Dolayısıyla Tebriz bütün bu özellikleriyle bir hafıza mekânı hüviyetiyle karşımıza çıkar.

Tebriz üzerine yapılan çalışmalarda Tebriz'in bir özelliği daha dikkati çekmektedir, o da Tebriz'in bir mizah merkezi olmasıdır. Güçlü bir sözlü kültüre sahip olduğunu özellikle alan araştırması sırasında gözlemeleme imkânı bulduğumuz Tebriz halkının latife anlatmayı ve dinlemeyi sevdiğini tespit ettik. Ayrıca bu anlatmaların pek çoğunun da gerçek hayatla, gerçek hayattaki olaylar, kişiler ve mekânlarla ilgili olduğunu tespit ettik. Konu çeşitliliğine sahip olan bu anlatmalar bilhassa siyasi içerikli ve sert mizahi unsurlara sahiptirler. Genellikle dübbe isimli anlatıcılar ile aktarılan latifelerin aktarım mekânı ise; genelde tüm Tebriz şehri olmakla birlikte özel bir mekân olarak Eşekler Kahvesi'dir. Tebriz kapalı çarşısında yer alan ve özellikle İran İslam Devrimi'nden önceki dönemlerde Tebriz ahalisinin yaşantısında bir yeri ve anlamı bulunan bu kahvehane, şehrin sosyokültürel hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Tebriz'deki mizah üretim merkezi olan Eşekler Kahvesi aynı zamanda dübbelerin latife anlatma ortamıdır ve bu bağlamda kültürel hafızanın aktarım alanıdır.

Bir başka ifadeyle Tebriz için Eşekler Kahvesi mizahi bir mekân olup mekânın mizahı yaratmasına, mizahın da mekânı mizahi üretim için dönüştürmesine güzel bir örnektir. Şehrin

doğal bir geçiş alanı olması, ticareti güçlendirmiş; bu sayede şehre farklı kültürlerden insanların gelmesini sağlamıştır. Bu farklılık da en çok mizahın işine yaramış, Nasreddin Hoca'dan Behlül'e, Cüha'dan Kemine'ye kadar pek çok "kültürel kahramanın" uğrak yeri olmasını sağlamıştır. Eleştirinin odak noktası hâline gelen bu mekân ve mekânda yaratılan mizahi ürünler, sosyal ve siyasi olarak bunalmış halkın kendini daha rahat bir şekilde ifade edebilmesine imkân sağlamıştır. Dolayısıyla mizah için hafıza mekânının kalıntısı sayılabilecek fıkra ve taşıyıcısı konumundaki tipler Tebriz'de yüzlerce yıldır yaşamaya devam etmektedir.

Tebriz'deki Eşekler Kahvesi kapanmıştır, Tebriz'de artık dübbeler ve dübbelik geleneği mevcut değildir; fakat Tebriz'in üzerindeki mizah mekânı kimliği ve Eşekler Kahvesi'yle dübbelerin hatıraları sözlü kültürde yaşamaya devam etmektedir. Gerçek mekân ve kişiler, Tebriz'in sosyokültürel yaşantısında ve sözlü kültüründe birer kültür mirası ve mizah algısına dönüşmüştür. Tebriz'in İran Türkleri için tarihî, coğrafî, demografik ve politik özellikleriyle sosyokültürel yapısı göz önünde bulundurulduğunda "Neden Tebriz bir mizah merkezi ve mekânına dönüşmüştür?" sorusuna cevap vermek mümkün olmaktadır. İran Türkleri için bir dil, kültür, kimlik ve politik anlamda karşı duruş merkezi ve sembolüne dönüşmüş olan şehir, şehrin ahalisinin karakter özellikleriyle de birleşince ortaya güçlü bir mizah sözlü kültürü, mizah tipleri, mizah yaratıcıları ve icracıları birikimi çıkarmıştır. Farklı sözlü kültür gelenekleri ve ürünleri açısından zengin bir birikime sahip olan Tebriz şehri bu özelliğini mizahi anlatmalar ve anlatıcılar bağlamında da göstermiştir. Tebriz mizahi bağlamda hem kendisi bir hafıza mekânına dönüşmüştür hem de hafıza mekânı olan Eşekler Kahvesi'ne sahiptir. Tebriz ahalisi ve onların arasında ön plana çıkan dübbeler de bu hafıza mekânının sözlü kültürdeki ismi bilinen ama "isimsiz" hâle kavuşup mekânlarla bütünleşen sözlü kültür kahramanlarıdır.

Kaynaklar

- Abbasî, K. vd. (2013). *Tebriz folklor örnekleri I. kitap*. İmanov, M. K. (Ed.). Bakü: AMEA.
- Abbasî, K. (HŞ 1392/M 2013). *Latifeha: Menab-ı Tenz. Azerbaycan Elbilimi Dergisi*, (54-55). 43-51.
- Akarsu, B. (1994). *Çağdaş felsefe Kant'tan günümüze felsefe akımları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Avcı, C. (2020). Kültürel bellek mekânı: Barak odası ve geleneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, 9(4), 1519-1533.
- Boratav, P. N. (2014). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Isık Yayınları.
- Bozkurt, N. (2009). *Fikir mimarları-1 Hegel*. İstanbul: Say Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1936). İran Azerbaycanı halk edebiyatı örnekleri (H. Sureja Szapszal). *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 5, 353-355.
- Cavid, S. (HŞ 1358/M 1979). *Azerbaycan folklorundan numuneler 2. cild*. Tebriz: İntişarate Ferzane.
- Ekici, M. (2011). *Halk bilgisi (folklor) derleme ve inceleme yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Eşraki, M. (HŞ 1388/M 2009). *Azerbaycan ağız edebiyatı (edebiyat şifahi Azerbaycan)*. Tebriz.
- Foucault, M. (2005). *Başka mekânlara dair* (Çev. I. Ergüden). *Özne ve iktidar*. Keskin F. (Haz.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 292-295.
- Fedakâr, S. (2008). Özbek mizahında Nasreddin Hoca tipi ve fıkraları. *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: AKM, 315-326.

- Ferehmendî, E. (HŞ 1398/M 2019). Azerbaycan folklorunun nüv'eler ve janrları, *Azerbaycan Elbilimi Dergisi*, (118-119), 5-16.
- Ferehmendî, E. (HŞ 1392 / M 2013). Halk yaşayışında latifelerin rolü, *Azerbaycan Elbilimi Dergisi*, (54-55), 52-57.
- Georgeon, F. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda gülmek mi?* (Akt. A. Berktaş). Doğuda Mizah İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hemraz, R. (HŞ 1392/M 2013). Tebriz mirtecilleri, *Azerbaycan Elbilimi Dergisi*. (54-55), 72-78.
- Heyet, C. (HŞ 1367/M 1988). *Azerbaycan şifahi halk edebiyatı*. Tahran: Çap Kavyan.
- Kerimi, M. (HŞ 1388/M 2009). *Edebîyâte şifâheye Azerbaycan*. Tahran: Kander Hat.
- Kotancı, A. Y. (2018). *Azerbaycan'ın Şeki Bölgesi fıkraları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Narlı, M. (2007). *Şiir ve mekân*. İstanbul: Hece Yayınları.
- Negahe Azerbayjan – *Kahvenâneyi seneti Tebriz*. (NA) URL: <http://negaheazərbayjan.ir/?p=11357> (Erişim Tarihi: 14.01.2021).
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Özdamar, F. (2014). *Tebriz âşıklık geleneği ve Tebrizli âşık Ali (Ali Feyzullahî Vahid)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Sarpkaya, S. (2020). *Tebriz Türk masalları üzerinde bir inceleme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarrafi, A. R. (HŞ 1389/M 2010). Tebriz latifeleri (1). *Azerbaycan Elbilimi Dergisi*. (19), 2-9.
- Sarrafi, A. R. (HŞ 1392/M 2013a). Latifeler. *Azerbaycan Elbilimi Dergisi*. (54-55), 3-5.
- Sarrafi, A. R. (HŞ 1392/M 2013b). Tarihi latifeler. *Azerbaycan Elbilimi Dergisi*. (54-55), 11-15.
- Sarrafi, A. R. (HŞ 1392/M 2013c). Tebriz latifeleri. *Azerbaycan Elbilimi Dergisi*. (54-55), 6-10.
- Solmaz, E. (2017). Mekânları Bağlamında Özbek Efendi Fıkraları. *Artkulu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*. 2(2), 24-36.
- Solmaz, E. (2019). Mizah ve eleştiri ilişkisi bağlamında Özbek sahası Afandi latifelerinin değerlendirilmesi. *Türk Biliminde Gür Bir Ses Prof. Dr. İsa Özkan'a Armağan*, Ankara: TKAE Yayınları, 137-146.
- Türkmen, F. ve Fedakâr, P. (2009). Türk Halk Tiyatrosunda hareket komiğine bağlı mizahi unsurlar. *Millî Folklor*, (82), 98-109.
- Yıldırım, İ. M. (2015). Molla Nesreddin Dergisi ve Türkiye. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, 4(2), 658-666.

Kaynak Kişiler³

- KK1: Ali Berazendeh Türk/1971/Tebriz/Tebriz/Tercüman-Halk Bilimi Araştırmacısı/2016
- KK2: Hamid Sefidger/1967/Hoy/Tebriz/Araştırmacı/2016

³ Buradaki bilgiler kaynak kişinin adı soyadı, doğum tarihi, doğum yeri, ikamet yeri, mesleği ve derleme tarihi şeklinde yer almaktadır.

Extended Abstract

Humor and elements and genres associated with humor have the ability to move, spread, and adapt without boundaries. However, certain communities, regions, places, and people have had a special sense of humor and have come to the fore especially in the anecdote type.

This community, region, place or people have sometimes been the artists who create, execute and transfer the joke, and sometimes as the dominant elements and the material for the subject and content of the joke. The Turkic speaking world also exhibits similar characteristics in space and personality characteristics when looking at humor, anecdotes.

While the Turkic speaking world has the common and holistic elements of humor and sense of humor of all Turkish culture with individuals such as Nasreddin Hodja or Behlül, it has also had elements that stand in a separate place within this partnership and integrity with local spaces and types. In this context, the city of Tabriz, one of the central locations of the Azerbaijani Turkish cultural field, and the people of Tabriz, stand out in Iranian geography and among Iranian Turks.

Within Iran's borders, Turks have a dense population and basically live in three main regions as they exist in most regions of Iran. One of these is the region borders with Turkey and Azerbaijan in northwestern Iran. This region, which also has provinces such as East Azerbaijan and West Azerbaijan, can be called Iranian Azerbaijan, and the political, socio-cultural and commercial capital of the region is Tabriz. Tabriz is an important center and transition zone for both the Turkic speaking world geography and the Turkish tribes, as well as the Iranian geography and Iranian Turks from past to present. Azerbaijani Turks are densely living in Tabriz, Azerbaijani Turkish is spoken in the city, and Turkish oral culture is continued with many genres such as epic, story and tale, as well as the anecdotes that the Turks in the region call jokes.

The city of Tabriz is a city of humor with its unique world of anecdotes, Eşekler Kahvesi, which has both political and humorous qualities, and witty "dübbe" that we can call humorous narrators and people. Based on this information, we determined the subject of this article as the humor of the city of Tabriz. In the article, we first gave information about the genre of humor and joke in Iranian Azerbaijan. Then, we gave information about the city of Tabriz, which we determined as the sampling area in our article. In this section, we briefly touched on the history of Tabriz and gave brief information about oral cultural products. Then, we gave information about Tabriz's relationship with the genre of joke, Eşekler Kahvesi, which is the first place that comes to mind when humor and Tabriz are mentioned, and humorous narrators called Dübbes who are both the performer and the hero of the joke genre. As a result, in the context of the relationship between humor and space specifically for Tabriz and Iranian Turks, we examined and analyzed the characteristics of Tabriz in terms of humor and humor in Tabriz, Eşekler Kahvesi, which is a humor place in Tabriz, and Dübbes such as Abaçı Oğlu, Sari Kulihan, Farklı Han, Esger Kılıftı, Esger Ani, Hüseyin Fışkani, Müstecab el Devve, Esger Kılıftı, Hekim L'ali, Abaçı Oğlu, Nasırzâde, Mirbâkir Hacızâde, Ali Kiru, Müstecab El Devve, Mirza Bağır Hacızâde, Resul Rah Ahen, Mir Kulabiye, Esger Anlı, Maragalı İsmail, the heroes of humor.

With this study, we have reached a few important points for the humor culture and history of the Turkish World. First, we showed the importance, special position and humorous characteristics of Tabriz in the humor geography of the Turkic World and defined Tabriz as a place of humor. Later, we gave information about Eşekler Kahvesi, which has an important place in the cultural history of Tabriz and became the natural place and context of the anecdote, and presented a special example to the field of Turkish folklore in the context of a place of humor. Later, we introduced "dübbe", a narrator type that has not been emphasized before in the Turkish World, and we examined the characteristics of the "dübbe" type, which is a humor storyteller and a local joke type among Turkish World narrators. We aimed to contribute to the humor history of the Turkish World and the humor part of Turkish folklore with these three elements and examples of anecdotes compiled from Tabriz. With the results it obtained, this study also shows the feature of being a pioneer in the study of Tabriz in terms of creating humor in the field of Turkish folklore and leading to the studies after it.